

DAVLAT FUQAROLIK-HUQUQIY MUNOSABATLAR ISHTIROKCHISI SIFATIDA**Sagdullayeva Marhabo Orif qizi****Jizzax yuridik texnikumi****Umumkasbiy kafedrası****davlat va huquq nazariyasi o‘qtuvchisi**<https://doi.org/10.5281/zenodo.20637619>

Annotatsiya: Mazkur maqolada davlatning fuqarolik-huquqiy munosabatlar ishtirokchisi sifatidagi huquqiy maqomi, vazifalari, majburiyatlari va javobgarlik asoslari tahlil qilinadi. Fuqarolik huquqida davlat oddiy hokimiyat egasi sifatida emas, balki mulkiy va shaxsiy nomulkiy munosabatlarda boshqa ishtirokchilar bilan teng huquqli subyekt sifatida qatnashadi. Maqolada O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi va Konstitutsiyasi asosida davlatning fuqarolik muomalasidagi ishtiroki, davlat mulki, shartnomaviy munosabatlar, javobgarlik, davlat organlarining vakilligi va fuqarolar huquqlarining kafolatlanishi masalalari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: davlat, fuqarolik huquqi, fuqarolik-huquqiy munosabat, huquq subyekti, davlat mulki, shartnoma, majburiyat, javobgarlik, qonun ustuvorligi, huquqiy davlat.

Annotation: This article analyzes the legal status, functions, obligations and liability of the state as a participant in civil-law relations. In civil law, the state does not participate only as a holder of public authority, but also as an equal legal subject in property and related non-property relations. Based on the Civil Code and the Constitution of the Republic of Uzbekistan, the article examines the state’s participation in civil circulation, state property, contractual relations, representation by state bodies, legal liability and guarantees of citizens’ rights.

Keywords: state, civil law, civil-law relations, legal subject, state property, contract, obligation, liability, rule of law, legal state.

Аннотация: В данной статье анализируются правовой статус, функции, обязанности и основания ответственности государства как участника гражданско-правовых отношений. В гражданском праве государство выступает не только как носитель публичной власти, но и как равноправный субъект имущественных и связанных с ними личных неимущественных отношений. На основе Гражданского кодекса и Конституции Республики Узбекистан рассматриваются участие государства в гражданском обороте, государственная собственность, договорные отношения, представительство государственных органов, юридическая ответственность и гарантии прав граждан.

Ключевые слова: государство, гражданское право, гражданско-правовые отношения, субъект права, государственная собственность, договор, обязательство, ответственность, верховенство закона, правовое государство.

KIRISH

Fuqarolik huquqi jamiyatdagi mulkiy va shaxsiy nomulkiy munosabatlarni tartibga soluvchi muhim huquq sohasi hisoblanadi. Ushbu munosabatlarda odatda fuqarolar, yuridik shaxslar, tadbirkorlik subyektlari, tashkilotlar va davlat ishtirok etadi. Davlatning fuqarolik-huquqiy munosabatlardagi o‘rni alohida ahamiyatga ega, chunki u bir tomondan qonun chiqaruvchi va boshqaruv subyekti bo‘lsa, ikkinchi tomondan fuqarolik muomalasida mulkdor, shartnoma tarafi, majburiyat egasi yoki javobgar shaxs sifatida ham qatnashadi.

O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksida fuqarolar, yuridik shaxslar va davlat fuqarolik qonunchiligi bilan tartibga solinadigan munosabatlarning ishtirokchilari bo‘lishi belgilangan. Fuqarolik qonunchiligi fuqarolik muomalasi ishtirokchilarining huquqiy holatini, mulk huquqi, boshqa ashyoviy huquqlar, shartnoma va boshqa majburiyatlarni tartibga soladi. Bu norma davlatning fuqarolik huquqida mustaqil subyekt sifatida tan olinishini ko‘rsatadi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, zamonaviy huquqiy davlatda davlat va fuqaro o‘rtasidagi munosabatlar faqat ma‘muriy bo‘ysunish asosida emas, balki huquqiy tenglik, o‘zaro javobgarlik va qonuniy manfaatlarini himoya qilish tamoyillari asosida shakllanishi kerak. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 20-moddasida O‘zbekiston Respublikasi fuqarosi va davlat bir-biriga nisbatan o‘zaro huquq va majburiyatlar bilan bog‘liqligi belgilangan. Shu moddaning davomida inson huquq va erkinliklari bevosita amal qilishi, davlat organlari faoliyatining mohiyati va mazmunini belgilashi qayd etilgan.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi davlatning fuqarolik-huquqiy munosabatlar ishtirokchisi sifatidagi maqomini, uning huquq va majburiyatlarini, javobgarlik asoslarini hamda amaliy ahamiyatini tahlil qilishdan iborat.

METODLAR

Tadqiqotda O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi, Konstitutsiyasi va boshqa huquqiy manbalar asosida davlatning fuqarolik-huquqiy maqomi o‘rganildi. Davlatning fuqarolik-huquqiy munosabatlardagi ishtiroki mulk huquqi, shartnoma, majburiyat, javobgarlik va fuqarolar huquqlari bilan bog‘liq holda tahlil qilindi. Davlatning ommaviy-huquqiy va xususiy-huquqiy maqomi o‘zaro taqqoslandi. Davlatning fuqarolik munosabatlaridagi ishtirok shakllari jadval ko‘rinishida izohlandi. Davlat mulki, davlat shartnomalari, davlat organlarining vakilligi va yetkazilgan zararni qoplash kabi masalalar amaliy jihatdan ko‘rib chiqildi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, davlat fuqarolik-huquqiy munosabatlarda bir nechta maqomda ishtirok etadi: mulkdor, shartnoma tarafi, majburiyat ishtirokchisi, merosxo‘r, zarar yetkazganlik uchun javobgar subyekt yoki fuqarolar huquqlarining kafili sifatida.

Fuqarolik kodeksida fuqarolar, yuridik shaxslar va davlat fuqarolik qonunchiligi bilan tartibga solinadigan munosabatlarning ishtirokchilari sifatida ko‘rsatilgan. Bu davlatning fuqarolik huquqida alohida va mustaqil subyekt sifatida namoyon bo‘lishini bildiradi. Davlatning fuqarolik munosabatlaridagi ishtiroki, avvalo, **tenglik tamoyili** bilan bog‘liq. Ya‘ni davlat fuqarolik shartnomasida ishtirok etganda ikkinchi tarafga nisbatan hokimiyat vakolatlaridan foydalanmasligi, balki boshqa subyektlar kabi shartnoma shartlariga rioya qilishi kerak. Bu fuqarolik huquqining muhim xususiyatidir.

1-jadval. Davlatning ommaviy-huquqiy va fuqarolik-huquqiy maqomi farqlari

Belgilar	Ommaviy-huquqiy maqom	Fuqarolik-huquqiy maqom
Munosabat turi	Hokimiyat va bo‘ysunish munosabati	Teng huquqli taraflar munosabati
Davlatning roli	Boshqaruvchi, tartibga soluvchi	Shartnoma tarafi, mulkdor, majburiyat ishtirokchisi
Huquq sohasi	Konstitutsiyaviy, ma‘muriy, moliyaviy huquq	Fuqarolik huquqi
Asosiy vosita	Farmoyish, qaror, ruxsat, taqiq	Shartnoma, bitim, mulk, majburiyat
Javobgarlik shakli	Ma‘muriy yoki siyosiy javobgarlik	Mulkiy, shartnomaviy yoki zarar qoplash javobgarligi

Misol	Soliq undirish, litsenziya berish	Ijara shartnomasi, davlat xaridi, mulk oldi-sotdisi
--------------	-----------------------------------	---

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida inson huquq va erkinliklari xalqaro huquqning umume’tirof etilgan normalari hamda Konstitutsiyaga muvofiq e’tirof etilishi va kafolatlanishi belgilangan. Shuningdek, barcha fuqarolar qonun oldida tengligi mustahkamlangan. Bu qoida fuqarolik-huquqiy munosabatlarda ham davlatning fuqaro yoki yuridik shaxs huquqlarini asossiz cheklamasligi kerakligini bildiradi.

MUHOKAMA

Davlatning fuqarolik-huquqiy munosabatlardagi ishtirokini to‘g‘ri tushunish uchun uni ikki jihatdan ko‘rib chiqish lozim. Birinchisi — davlatning hokimiyat subyekti sifatidagi maqomi. Ikkinchisi — davlatning fuqarolik muomalasi ishtirokchisi sifatidagi maqomi. Agar birinchi holatda davlat buyruq beruvchi va tartibga soluvchi kuch sifatida namoyon bo‘lsa, ikkinchi holatda u shartnoma tuzuvchi, mulkka egalik qiluvchi yoki majburiyat oluvchi subyekt sifatida ishtirok etadi.

Fuqarolik huquqining asosiy xususiyatlaridan biri taraflarning huquqiy tengligidir. Davlat fuqarolik-huquqiy munosabatlarda ishtirok etganda aynan shu tenglik tamoyiliga amal qilishi shart. Masalan, davlat organi biror qurilish, ta’mir, xizmat ko‘rsatish yoki tovar yetkazib berish bo‘yicha shartnoma tuzsa, u shartnoma shartlarini bajarmagan taqdirda boshqa taraf kabi javobgar bo‘ladi. Bu holat davlatning huquqiy demokratik tamoyillar asosida faoliyat yuritishini ko‘rsatadi.

2-jadval. Davlat ishtirok etadigan fuqarolik-huquqiy munosabatlar turlari

Munosabat turi	Davlatning ishtirok shakli	Huquqiy ahamiyati
Mulk munosabatlari	Davlat mulkiga egalik qilish, undan foydalanish va tasarruf etish	Davlat mulkini samarali boshqarish ta’minlanadi
Shartnomaviy munosabatlar	Oldi-sotdi, ijara, pudrat, xizmat ko‘rsatish shartnomalari	Davlat ehtiyojlari huquqiy asosda qondiriladi
Majburiyat munosabatlari	Davlat qarzdor yoki kreditor sifatida qatnashadi	Shartnomaviy intizom kuchayadi
Zararni qoplash munosabatlari	Davlat organlari harakati oqibatida zarar yetkazilganda javobgarlik yuzaga keladi	Fuqarolar huquqi himoya qilinadi
Meros munosabatlari	Qonunda belgilangan hollarda davlat mol-mulkka ega bo‘lishi mumkin	Egasi yo‘q yoki merosxo‘rsiz mulkning huquqiy taqdiri hal qilinadi
Intellektual mulk munosabatlari	Davlat buyurtmasi asosida yaratilgan ilmiy, texnik yoki madaniy mahsulotlarga nisbatan huquqlar yuzaga keladi	Innovatsion faoliyat huquqiy tartibga solinadi

Davlatning fuqarolik-huquqiy munosabatlardagi ishtiroki ayniqsa **davlat mulki** bilan bog‘liq munosabatlarda ko‘zga tashlanadi. Davlat o‘ziga tegishli mol-mulkni boshqaradi, uni ijaraga beradi, sotadi, foydalanishga topshiradi yoki davlat ehtiyojlari uchun saqlab qoladi. Bunda davlat mulki xalq manfaatlariga xizmat qilishi, undan foydalanish shaffof, qonuniy va iqtisodiy jihatdan samarali bo‘lishi kerak.

Ikkinchi muhim yo‘nalish davlat shartnomalaridir. Davlat xaridlari, ijtimoiy obyektlarni qurish, infratuzilmani rivojlantirish, ta’lim va sog‘liqni saqlash muassasalarini jihozlash kabi

ko‘plab jarayonlar fuqarolik-huquqiy shartnomalar orqali amalga oshiriladi. Bunday shartnomalarda davlat yoki vakolatli organ buyurtmachi sifatida qatnashadi. Shartnoma shartlarining ochiq va adolatli bo‘lishi davlat mablag‘larining samarali sarflanishiga xizmat qiladi.

Uchinchi yo‘nalish davlatning fuqarolar oldidagi javobgarligidir. Huquqiy davlatda davlat organlari yoki mansabdor shaxslarning noqonuniy qarorlari, harakatlari yoki harakatsizligi natijasida fuqaro yoki yuridik shaxsga zarar yetkazilsa, bu zarar qonunda belgilangan tartibda qoplanishi kerak. Bu prinsip davlat hokimiyati mutlaq emasligini, uning ham qonun bilan cheklanishini bildiradi.

3-jadval. Davlatning fuqarolik-huquqiy munosabatlardagi majburiyatlari

Nº	Majburiyat turi	Mazmuni	Natija
1	Qonuniylikka rioya qilish	Davlat fuqarolik munosabatlarida qonun asosida harakat qiladi	Huquqiy barqarorlik ta‘minlanadi
2	Shartnoma shartlarini bajarish	Davlat tuzilgan bitim va shartnomalarga amal qiladi	Ishonch va shartnomaviy intizom kuchayadi
3	Mulk huquqini hurmat qilish	Fuqarolar va yuridik shaxslar mulkiga asossiz aralashmaslik	Mulk daxlsizligi kafolatlanadi
4	Zararni qoplash	Noqonuniy harakat oqibatida zarar yetkazilsa, uni qoplash	Adolat tiklanadi
5	Ochiqlik va shaffoflik	Davlat mulki va davlat xaridlarida ochiq tartibni ta‘minlash	Korrupsiya xavfi kamayadi
6	Fuqaro manfaatini hisobga olish	Munosabatlarda inson huquqlari ustuvorligini ta‘minlash	Davlatga ishonch ortadi

Davlatning fuqarolik-huquqiy munosabatlardagi ishtiroki tadbirkorlik muhitiga ham bevosita ta‘sir qiladi. Agar davlat shartnoma majburiyatlariga rioya qilsa, mulk huquqini kafolatlasa va sud himoyasini ta‘minlasa, iqtisodiy munosabatlarda barqarorlik yuzaga keladi. Aksincha, davlat organlarining asossiz aralashuvi, shartnomaviy intizomning buzilishi yoki mulkiy nizolarda tenglik tamoyilining buzilishi investitsion va ijtimoiy ishonchga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Shu jihatdan davlat fuqarolik-huquqiy munosabatlarda quyidagi tamoyillarga qat‘iy amal qilishi zarur:

Tamoyil	Mazmuni	Amaliy ahamiyati
Huquqiy tenglik	Davlat boshqa ishtirokchilar bilan teng huquqli subyekt sifatida qatnashadi	Shartnoma erkinligi va adolat ta‘minlanadi
Mulk daxlsizligi	Fuqarolar va tashkilotlar mulki qonun bilan himoya qilinadi	Iqtisodiy ishonch ortadi
Javobgarlik	Davlat organlari noqonuniy harakati uchun javobgarlik yuzaga keladi	Fuqaro huquqlari tiklanadi
Ochiqlik	Davlat mulki va xaridlarida shaffoflik bo‘ladi	Korrupsiyaga qarshi muhit shakllanadi
Inson manfaatlari ustuvorligi	Qonunchilikdagi noaniqliklar inson foydasiga talqin qilinadi	Huquqiy himoya kuchayadi
Shartnomaviy intizom	Davlat tuzgan shartnomalarini bajaradi	Fuqarolik muomalasi barqarorlashadi

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, davlat fuqarolik-huquqiy munosabatlarning alohida va muhim ishtirokchisi hisoblanadi. U fuqarolik muomalasida faqat hokimiyat egasi sifatida emas, balki mulkdor, shartnoma tarafi, majburiyat ishtirokchisi, javobgar subyekt va fuqarolar huquqlarining kafili sifatida namoyon bo'ladi. Fuqarolik kodeksi davlatni fuqarolik qonunchiligi bilan tartibga solinadigan munosabatlar ishtirokchisi sifatida tan oladi. Bu esa davlatning fuqarolik huquqidagi maqomi huquqiy asosga ega ekanini ko'rsatadi.

Davlatning fuqarolik-huquqiy munosabatlardagi ishtiroki demokratik va huquqiy davlat qurilishida muhim o'rin tutadi. Chunki fuqarolik huquqida davlatning ham shartnoma shartlariga rioya qilishi, zarar yetkazsa javobgar bo'lishi, mulk huquqini hurmat qilishi va fuqarolar bilan teng huquqiy asosda munosabatga kirishishi talab etiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi. Lex.uz milliy qonunchilik bazasi.
2. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 2023-yil 30-apreldagi yangi tahrir. Lex.uz milliy qonunchilik bazasi.
3. Rahmonqulov H. R. Fuqarolik huquqi. Toshkent: Adolat.
4. Oqyulov O. Fuqarolik huquqining umumiy qoidalari. Toshkent.
5. Zokirov I. B. O'zbekiston Respublikasining fuqarolik huquqi. Toshkent.
6. Braginsky M. I., Vitryansky V. V. Contract Law: General Provisions. Moscow.
7. Sukhanov E. A. Civil Law. Moscow: Wolters Kluwer.
8. Dicey A. V. Introduction to the Study of the Law of the Constitution. London: Macmillan.
9. Tamanaha B. Z. On the Rule of Law: History, Politics, Theory. Cambridge University Press.
10. World Justice Project. Rule of Law Index.